

УДК 811.161.2'282.2(477.44+477.65+477.73/.74)

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2018.25.141316>

С. С. Поліщук,

канд. філол. наук,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

старший викладач кафедри української мови

ХАРАКТЕРИСТИКА ГОВОРІВ СЕРЕДНЬОНАДБУЗЬКОГО АРЕАЛУ

У статті схарактеризовано фонетичні й лексико-семантичні особливості східноподільських і західностепових говірок, поширених на території Середнього Надбужжя. Риси заналізованих діалектних одиниць проілюстровано прикладами

живого мовлення їхніх носіїв. Загалом польові записи здійснено в 74 населених пунктах середньонадбузького ареалу протягом 2013 – 2015 рр. Увагу зосереджено на сільськогосподарській лексиці.

Ключові слова: лексема, семема, ознака, риса, говір, говірка, середньонадбузький ареал, Середнє Надбужжя.

Ознаки українських говорів продемонстровано в «Атласі української мови» (1984–2001) [7]. Водночас розв'язанням цього питання, у той чи інший період часу, займалися С. П. Бевзенко, Г. Г. Березовська, П. Ю. Гриценко, Ф. Т. Жилко, І. Г. Матвіяс, Н. П. Прилипка, А. П. Романченко, Т. Г. Шевченко та ін. Учені вивчили конкретні діалектні одиниці на рівнях фонетики, морфології, синтаксису, лексики тощо. Попри наявні мовознавчі розвідки детальний різнорівневий аналіз говіркових рис українського діалектного континууму й нині не втрачає своєї актуальності, оскільки фактичний матеріал дослідження збагачує емпіричну базу національної діалектології, а його опис може прислужитися під час створення реєстру діалектних явищ.

Мета статті – схарактеризувати риси східноpodільських говірок як частини подільського говору південно-західного наріччя та західностепових говірок як частини степового говору південно-східного наріччя. **Об'єкт** дослідження – говірки середньонадбузького ареалу. **Предмет** вивчення – фонетичні й лексико-семантичні особливості вказаних діалектних одиниць. **Джерелами** фактичного матеріалу послуговували польові записи сільськогосподарської лексики, здійснені в 74 населених пунктах Середнього Надбужжя впродовж 2013–2015 рр.

Східноpodільські говірки є частиною подільського говору волинсько-подільської групи південно-західного наріччя української мови. Вони подібні до сусідніх середньонаддніпрянських і степових говірок [5]. Г. Г. Березовська робить спостереження, що попри різнодіалектну стихію, східноpodільські говірки у своїй основі залишаються подільськими [2, с. 9].

Співвіднісши визначені мовознавцями риси подільського говору з говірками Середнього Надбужжя, схарактеризуємо яскраво виражені фонетичні ознаки говірок Східного Поділля, що проілюструємо прикладами живого мовлення їхніх носіїв:

1. Відсутність переходу [а] в [е] чи [і] після м'яких приголосних: *гу¹л'ака*, *гос'т'а¹чок*, *зерн'ата*, *ко¹н'ака*, *короли¹н'а*, *молод¹н'ак*, *на¹с'ін'ачко*, *пйат¹нац'атка*, *ха¹з'айка* (рідко – *ха¹з'ейка*), *грабл'ати* 'громадити', *гул'ати*, *кружл'ати* 'віяти (про зерно)', *ли¹н'ати*, *тиц'ати* 'запахати в піч, плиту (про тонке паливо)' тощо. Напр.: *та¹ї вис'нойу грабл'ами грабл'айу / бо тут жи¹ли трошки цього города / та¹ї обробл'айу грабл'ами / бо йакшо трактором / дуже затолочує // (6)* та ін.

2. Заміщення у власне кількісних числівниках голосного [а] голосним [і] у позиції після м'яких [с'] та [ц'] і напівм'якого [в']: *дес'ім'*, *два¹нац'ім'* і *дв'і¹нац'ім'*, *ч'і¹ турнац'ім'*, *пйат¹нац'ім'*, *ш'іс'нац'ім'*, *с'ім'нац'ім'*, *двац'ім'*, *триц'ім'* тощо. Напр.: *триц'ім' с'ноп'іу / це піу¹коти ... // (55);* *йе 'ш'іс'т' метр'іу плух / а¹йе два¹нац'ім' метр'іу // (51)* та ін.

3. Повне або часткове нерозрізнення ненаголошених голосних [e] та [и]: ви^eс'н'а'ній, 'зелин', зи^eр'но, сти^eр'н'а, пири^eвесло, риши^eто, дир'жак, кул'ти^eватор, чи^eреши^eн'а, гуси^eн'а, коти^eн'а, цуци^eн'а та ін. Скажімо: риши^eто др'іб'н'і д'ір'ки // а^eдар'мої / там к'руп'ні д'ір'ки // (5); йе чи^eреши^eн'а гир'куча / йак по^eлин // (6) тощо.

4. Повне або часткове «укання»: бо^yў^yтун, 'жолуб, ко^yн'уши^yн'а, муту^yзок, то^yпор, г'лино^yйу, кл'ійонко^yйу, п'л'онко^yйу, с^yкат'раго^yйу, го^yду^yвати та ін. Скажімо: ко^yн'уши^yн'а / де^y коней ба^yгато // (56); а^y то^yд'і так / скла^yдали / п'л'онко^yйу накри^yвали / чи кл'ійонко^yйу накри^yвали / та^y ї^y так і / на^y гор'іш'ча ки^yдали 'б'іл'ш'іс'т' с'і^yна // (9) тощо.

5. Підміна [і] – [e], [і] – [и]: в'ін'т'іл'ау'йя, 'зел'ін', т'іл'ів'ізор, ки^eз'іл, ма^eл'іна, 'перс'ік, л'імонки, гу^eс'ін'ічний тощо. Напр.: 'н'із'н'а ма^eл'іна / шо^e два^e ра^eзи р'одит // (50); отак'іго бу^eли 'перс'іки // перш'ір'ік / да // (16) та ін.

6. Наявність протетичного приголосного [г] перед голосними: го^bб'ід, го^bіс'ца, го^bбора, го^bвес, 'говод, го^yй'рок, го^yй'рочок, гали^eча, гоⁿук, гоⁿалка, го^sт'ак, гу^sт'ук, го^sт'ачок, го^чирет, 'гочко, го^bоїе, в'ідго^rрати, го^rрати, го^b:и^rрати, го^bйа^zзати, го^bли^tіти, го^bри^vвати, го^bр'ізати, гир'жати тощо. Напр.: рос'т'іт / рос'т'іт го^yй'рочки ўчи^tир'і лис'точки ... // (7); гу^sт'ук / це в'ін тако ўйідну сторону / йак пилка ... // (17); ўжит'і д'уже гоⁿас'ін'і т'і го^sт'аки д'ла^sско^tтини // (2); то^rра^bа фа^sол'а / а^tо с^yчи^eр'воним 'го^чком / с^yчоним 'го^чком // (55); воⁿни го^bоїе по^yїхали за^tтойу ко^zойу // (53); он^dо ба^ч / по^tіл'ів'ізор'і по^kазу^yют го^rрут / 'башиш йак / 'пахар'і // (48) та ін.

7. Наявність вставного [л] після губних [в], [м], [п] на місці [й]: здо^rроў^l'а, кроў^l'анка, дириў^l'аній, ко^rроў^l'ачій; солом^l'аник; 'пул'анок, ри^l'ах та ін. Скажімо: дир'жак та^kй дириў^l'аній // (18); хл'іў / ко^rроў^l'ачій і свиⁿ'ачій // (59); ўмени ше йе солом^l'аник / на^rгор'іш'ч'і дес' // (70); пул'анок / то^ше в'ін ни^zри^vвайи^ц'а / то^лиш в'ін зароду^s'а // (48) тощо.

8. Наявність вставного [н] після [м] на місці [й]: 'в'імн'а, 'імн'а, м'н'асо, м'н'ата, м'н'атка, 'с'імн'а, соломⁿ'аник, мн'ах'ка, мн'а'ген'ка, мн'а'гус'ін'ка та ін. Скажімо: к'ін' 'тоже до^жин мати сво^yйе 'імн'а // (2); ўнас 'кажут хо^лодна м'н'атка // (9); ви^лик'і бу^ли соломⁿ'аники / п'лели ... // (52) тощо.

9. Твердість [р] перед голосними: бу^rак, бу^rа'чок, гра^dки, ку^rратник, под'в'іра, п'рад'іво, п'рала на^rрад^kу, рад'но, рад'нина, ра^bій, ра^bен'ка, шк'іраⁿе, п'рамо, ба^yструки, господару^vвати тощо. Напр.: та^kа хва^sол'а ра^bа здо^rрова // (26); ц'і ко^sки п'їут // 'дома п'ра^mо ва^rат йо'го // (49) та ін.

10. Перехід звукосполучення [вн] у [мн]: р'ім'н'ати, р'імний тощо. Напр.: шоб па^y п'роса зр'ім'н'ати за^dен' т'реба бри^гаду на^yмати // (17); йак скир^dу^yт / то^r р'імно жиⁿут с'т'іни // (37) та ін.

11. Перехід звукосполучень [кв] та [хв] у [ф]: фа^sол'а, фасол'ина, фа^sолин'а, 'ф'іртка, 'ф'іст, 'фостик, фос'т'ара, форо^sтина та ін. Скажімо: лиш 'ф'ірт^чку ни^zа^bуд' зак^rити // (17); то^dі го^bйа^zу^yт йо'му 'ф'іст і на^rу^yт ко^bилу // (49) тощо.

12. Непослідовне збереження дзвінкості приголосних у кінці слів: ба^t'іг і ба^t'іх, гар'буз і гар'бус, го^rод і го^rот, ка^mаз і ка^mас, плуг і плух та ін. Скажімо: плуг

йе ¹зараз^с / оборотн^і плу^ги / це ¹нов^і плу^ги / доїшо^у / т¹рактор / у^к'інец' г'і'н / да / розвир¹ну^ус'а і п^лух пири^вир¹ну^ус'а автома¹тично... // (16) тощо.

13. Непослідовне оглушення дзвінкого приголосного перед глухим у середині слова: б'і^бки і б'і^пки, ¹будка і ¹бутка, ¹граб^ки і ¹гран^ки, ¹ред'ка і ¹рет'ка, со¹лодки і со¹лотки, т'аж^к'і й т'аш^ж'к'і тощо. Напр.: у¹мени цеї год ред'ка чорна // (50), йе¹ ран':а / сиред'н'а і п'із'н'а рет'ка // (2); коли ¹чистим ¹бура^ки / та¹ зр'і зайим / та¹ гичку в'ітки дайим ско¹тин'і // (2) та ін.

14. Непослідовне стягнення подовжених приголосних: ба¹дил':а і ба¹дил'а, каба¹чин':а і каба¹чин'а, картоп¹лин':а і картоп¹лин'а, луш¹пин':а і луш¹пин'а, на¹с'ін':а і на¹с'ін'а, ¹ран':а і ¹ран'а тощо. Напр.: то ба¹дил':а / шо¹ в'д'ір'ва^у / а¹ це струч'кове та'ке // (55), ¹виросло ба¹дил'а по п¹ахи / а кар¹топл'і ни^ема // (53) та ін.

15. Вимова закінчення -ється [йеца], -ються [йуца] у дієсловах 3 особи однини і множини та 2 особи однини теперішнього часу переважно без подовження приголосних: йй'еца, у¹йажица, коло¹сица, с'ійица, косица, зби¹райица, за¹пил'уйица, нали¹вайица, скла¹дайица, ш'ч'іпл'уйица, ку¹сайица, см'і'йица та ін. Скажімо: йе фа¹сол'а / шо ви^енец':а / шо йй'еца // (53) тощо.

16. Здебільшого тверда вимова приголосного [т] у дієсловах 3 особи однини і множини теперішнього часу і 2 особи множини наказового способу: ййздит, робит, си^едит, род'ат, сад'ат, п'ід'ход'ат, ід'ім, ни^каж'ім, пус'т'ім та ін. Скажімо: ййздо¹виї / шо на во¹з'і ййздит / к'ін'ми // (53), та¹ то¹д'і йже ййздит ше ййден ййздо¹виї... // (20), а в'ін каже до¹цего / шо це ййздит цим / гар¹бойу цейу... // (6) тощо.

17. Відсутність переходу передньоязикових приголосних перед колишнім суфіксом й в 1 особі однини дієслів теперішнього часу в африкату чи шиплячий: гро¹мад'у, ма¹руд'ус'а, на¹вод'у, при¹ход'у, во¹з'у, ла¹з'у, ко¹с'у, но¹с'у, са¹д'у, си¹д'у тощо. Напр.: а ти¹пер п'роса ни^ема / та¹ йа ма¹руд'ус'а // попири¹сапувала йс'о // (6); ну це ланко¹ва / йак'шо йнейі два¹нац'ім' душ / це при¹мер йа на¹вод'у / так йак йнас це бу¹ла ланка // (9) та ін.

Лексичний рівень подільського говору також має багато спільного з сусідніми діалектами. Н. П. Прилипко звертає увагу на те, що в його межах закінчуються ізоглоси ряду лексем, відомих у більшості говорів південно-західного наріччя, скажімо, ко¹гут 'півень', р'ішча 'хмиз' тощо [5]. Ф. Т. Жилко зауважує, що локальна діалектна лексика подільського говору відмінна не так місцевими словами, які відрізняються від літературної норми, як наявністю синонімів до слів відомих у загальнонародній мові й відмінностями в їхньому стилістичному вживанні [4, с. 128].

Подаємо зразки діалектної лексики, уживаної носіями східноподільських говірок Середнього Надбужжя: бу¹л'ба 'топінамбур', скажімо, о¹с'о во¹на бу¹л'ба / о¹це во¹на / це во¹на в'ід са¹хара с'ілно // (3); гар¹буз 'кавун', напр.: гар¹буз / це ка¹вун по¹нашому с'іл'с'кому // а ка¹бак / це ка¹бак // (51); ка¹бак 'гарбуз', оскільки у¹нас гар¹буз на¹ка¹бак ніх'то ни^е каже йси^ел'і / хо¹ча це^ж по¹цему во¹но^ж гар¹буз // (45); му¹рел'а 'абрикоса', скажімо, да / абри¹коса / ну / йсу¹с'ід'н'ому си¹л'і кажут му¹рел'а // й¹ус'т'і // ... // каже ми¹н'і / шо¹ідем / пой¹мо му¹рел'іу // ух'ти! / це шос' та'ке?! / манда¹р'ін на¹верно! / ... // при¹ходимо / це^ж ш кажу абри¹коси // йак'і абри¹коси / дур¹ниї / це му¹рел'і

// (68); байстру¹ки ‘молоді гілки або стеблини рослин’, напр.: байстру¹ки кае он¹до повироста¹ли на¹дерив¹і // (18) і ‘курчата, виведені куркою без відома людей’, напр.: байстру¹ки мо¹йа ж¹інка каже / бо у¹мени у¹же т¹рет¹їй год о¹но / ... / при¹ходе курка і т¹роїе мален¹ких / де во¹на це у¹с¹о зробила?! / ни з¹найу? // (7); радоу¹л¹аний ‘виготовлений з грубої тканини власного виробництва’, скажімо, ... / та¹ка со¹рочка радоу¹л¹ана / з¹п¹радива / і у¹шта¹ни / а¹место ту¹зика ку¹сочок патич¹ка об¹р¹ізан¹ї і і¹при¹шитий / ... // (5) тощо. Досліджуваним говіркам характерні й інші лексичні діалектизми, наприклад: бур¹ачик ‘столовий буряк’, ка¹бачик ‘соусний кабачок’, шушвайок або шушвал¹ок ‘недорозвинений качан кукурудзи’, габ¹л¹і чи габ¹л¹і ‘вила’, чир¹пак або чир¹пачка ‘совкова лопата’, к¹рочка ‘метровка’, к¹іш ‘спеціально обладнане приміщення для зберігання кукурудзи’, ф¹ірма ‘ферма’, ко¹рол¹ ‘кріль’, б¹ір¹ібл¹ахи чи б¹ір¹ібл¹ашки ‘маленькі кульки овечого, козячого та ін. посліду’ тощо.

Описані вище фонетичні та лексичні риси подільського говору дають змогу зробити висновок, що східноподільські говірки середньонадбузького ареалу є невід’ємною частиною подільського говору південно-західного наріччя української мови, хоч і зазнають відчутного впливу сусідніх говірок та мають притаманні літературній мові ознаки.

С. П. Бевзенко уналежнює степові говірки до наймолодшої формації, пояснюючи їхнє виникнення численними дозаселеннями й переселеннями XVIII – поч. XIX ст. і пізніших часів із Середньої Наддніпряниці, Поділля, Волині, Полісся, Слобожанщини [1, с. 239], а також – багатьох російських губерній та Білорусії [4, с. 176]. Лінгвісти говорять про помітну неоднорідність степових говірок і звертають увагу на те, що вони недостатньо досліджені порівняно з іншими говорами українського діалектного континууму. Наразі нас цікавлять західностепові говірки, поширені на території Середнього Надбужжя, як частина степового діалекту південно-східного наріччя.

Зіставивши визначені мовознавцями риси степового говору з говірками середньонадбузького ареалу, опишемо яскраво виражені фонетичні ознаки західностепових говірок, що проілюструємо прикладами живого мовлення їхніх носіїв:

1) Відсутність переходу [а] в [е] чи [і] після м’яких приголосних: гил¹ака, жоу¹т¹ак, з¹аб, зим¹л¹анка, йаг¹н¹атко, кози¹н¹атко, ко¹н¹ака, пйат¹нац¹атка, пол¹ана, сон¹ачник, шу¹л¹ак, карт¹опл¹аний, л¹од¹а¹ний, сп¹іц¹ал¹но, гу¹л¹айе, л¹ага¹йе, над¹іл¹ати, обр¹об¹л¹ат¹, попра¹ул¹ати, прига¹н¹ати тощо. Напр.: у¹нас у¹дома йес¹т¹ ко¹н¹ака // (31); нада¹ли було назвати йа¹кос¹ це у¹же си¹ло / назвали зі¹лена пол¹ана // (36); по¹с¹їяли сон¹ачник / у¹нас го¹вор¹ат¹ // (36); л¹од¹а¹на ри¹диска / б¹ілен¹ка доу¹ген¹ка // (30) та ін.

2) Заміщення давнього [Ѣ] у всіх позиціях звуком [і]: го¹р¹іх, м¹іт¹олка, р¹ічка, с¹івалка, с¹іч¹карка, ц¹іп, б¹ілії, с¹ірії тощо. Напр.: коло¹пун / го¹р¹іх так називайиц¹а та¹кій / шо вико¹лопуйиц¹а но¹жи¹ком // (34); у¹р¹іч¹к¹і чи у¹ста¹у¹ках там / ну у¹сиод¹но ж ви¹мачували... // (30); йаблун¹а б¹ілії на¹ли¹у // (36) та ін.

3) Заміщення етимологічних [о] та [е] в новозакритих складах у наголошеній і ненаголошеній позиціях звуком [і] з послідовним пом’якшенням попереднього приголосного: в¹із, к¹ін¹, к¹ін¹чик, ст¹іл, т¹ік, о¹р¹іх, згр¹і¹бати та ін. Скажімо: са¹мії

¹к'ін'чик ко'си з'іг'нула // (36); от за'того ка'зали т'ік / шо за'топчина зим'ла // (34); ша'вел' / це / те шо на неу'добнах / його нази'вайут' ¹к'ін'с'к'ій ша'вел' / з'н'ого теж ¹боришч ¹вар'ат' // (30) тощо.

4) Повне або часткове нерозрізнення ненаголошених голосних [е] та [и]: пше^нниці'а, сти^рн'а, чи'решн'а, ми'жа, риши'то, дириу'їаній, кучи'р'авій, сизози'лений та ін. Скажімо: пше^нниці'а йе о'зима і йара // (36); чи'решн'а с красним боч'ком // (31); в'іс з'найу на дириу'їаному хо'ду / на жил'ізному хо'ду / на ри'зиновому хо'ду // (34) тощо.

5) Помірне «укання»: бо'утун, го'ду'вати, вус'т'ук, 'жолуб, шулу'шин'а тощо. Напр.: ўпраўл'атис'а / це з'нач'іт' го'ду'вати ско'тину / напу'ват' / вишиш'чати (35); кажут' вус'т'уки так поко'лоли // (36) та ін.

6) Спорадичне «окання»: обри'коса тощо. Напр.: б'іжи ку'пи ме'ні к'іло обри'кос // (31) та ін.

7) М'яка вимова зубних приголосних перед [і] будь-якого походження: ¹д'їка, к'і'зіл, ¹с'івач, пос'л'ід, с'н'ін, т'ік та ін. Скажімо: у'нас с'ійали о'вес / ти'пер ни с'ійут' / ко'неї ні'має / о'вес ни с'ійут' // (36); це ш кон'і т'а'гали / кон'і т'а'гали ц'у лобогр'їку / так // то лобогр'їка / це ш нада було ўс'о ўремн'а вилками / во'но кине с'н'ін при'мерно так / во'но жне / кине с'н'ін / нада вилками згор'тати / згор'тати пон'імайши так і це так / так т'ашко було / шо ўс'о ўремн'а пот т'ік і так во'но // (32) тощо.

8) Наявність вставного [н] після [м] на місці [й]: ўремн'а, ¹с'імн'а, мн'а'ген'ка, м'н'ати та ін. Скажімо: с коноп'лами там та'ка ви'лика ц'а ро'бота була // ... замо'чили / висушили / по'том да'ваї тири'бити та'ко його / шоб'та ко'стиці'а в'ід'їшла / ... / по'том но'гами м'нали... // (32) тощо.

9) Розрізнення фонем [р] та [р']: бур'ак, зр'адочка, кур'атник, п'ір'а, бур'ачній, кучи'р'авій, шк'ір'аній, р'абен'ка, пр'асти, в'ідм'ір'ати, але пр'ади'во і пр'ад'їво, го'вор'ат' і го'ворот; з переважанням у кінці слів твердого звука [р]: ко'сар, пом'ідор, але пахар' тощо. Напр.: це / йак бу' бур'ак ко'лис' / то ша'роўка / ка'зали ша'роўка // (30); йа ше л'убл'у / йак молоден'ке бур'ачин'а / та'ї ў боришч // (31); мати'ринка во'на м'ілен'ка / ц'а / шо на / мо'чили на пр'ади'во ран'че... // (33), ка'зали на н'ого пр'ад'їво / с'ійали / во'но росло // (32); то'там ги'наче т'рошки го'вор'ат' // (30), т'ут'ун / це правил'на назва / ну го'ворот по на'родному та'бак // (32); майу два'їт' куш'ч'ї пом'ідор // (36); пахар' / орач / це ко'лис' ка'зали / ти'пер тракто'рист // (35) та ін.

10) Спорадично пом'якшена вимова [ч]: в'інич'а тощо. Напр.: кажут' поса'дила в'інич'а на город'і // (36) та ін.

11) Перехід звукосполучень [кв] та [хв] у [ф]: фа'сол'а, фасо'лина, фасо'лин'а, ¹ф'іст, ¹фос'т'ік та ін. Скажімо: го'рох на'битий о'дин коло д'ругого / фа'сол'а кажда о'д'ел'но / о'д'ел'но // (32); он упала фасо'лина на земл'у одна // (31) тощо.

12) Непослідовне збереження дзвінкості приголосних у кінці слів: виног'рад, го'род, с'торож, але ба'т'іг і ба'т'іх, плуг і плух, гар'буз і гар'бус та ін. Скажімо: виног'рад мол'дова / л'ід'їа / рост'р'она / ўс'акиї // (35); плуг / а по'стар'ін'ому / рало // (30); п'ім к'ін:ї плух са'дили кар'тошку // (34) тощо.

13) Непослідовне оглушення дзвінкого приголосного перед глухим у середині слова: *бапка, грапки, гр'атка, от'ходи, слаткий, бор'ітка, мо'туска*, але *'висадки* і *'висатки, будка* і *'бутка, ред'ка* і *'рет'ка* тощо. Напр.: *морква на'висатки / бур'ак на'висатки* // (31), *йа са'ма са'дила з бур'ака / з моркви / ше ш'чого? / цибу'ла на'висадки* // (32); *косту'ца в'іт'ходить' / по'том / ше там од'ні / ... а по'том пр'атка була / пр'аткоюу'цейу / по'том с пр'атки ўже ці / клупки / на вере'тено...* // (32) та ін.

14) Непослідовне стягнення подовжених приголосних: *'в'інич'а, на'с'ін'а, бур'ачин'а, каба'чин'а, квасолин'а, луш'пин'а, морквин'а, шулу'шин'а*, але *квасолин':а, ба'дил':а* і *ба'дил'а, картоп'лин':а* і *картоп'лин'а, ран':а* і *ран'а* тощо. Напр.: *а'то сп'і'ц'ал'но ми остаў'лайим на на'с'ін:ики / гарн'і / хо'рошого сорту* // (30); *о'то лис'т'а / а'то кор'ін'а / кор'ін'чики о'то / кор'ін'а...* // (35) та ін.

П. Ю. Гриценко зауважує, що лексичні ознаки степового говору мають переважно вузьколокальний характер і здебільшого зумовлені міжмовними контактами різного часу [3]. Подаємо сільськогосподарську говіркову лексику, зафіксовану в мовленні носіїв західностепових говірок середньонадбузького ареалу: *ба'ран'чик* – ‘середина розрізаного кавуна’, *гар'буз* ‘кавун’, *ка'бак* ‘гарбуз’, *киш'ки* ‘м’якоть у гарбузах, де знаходиться насіння’, *кочи'решки* ‘коріння з листям, що залишається на грядці після збирання капусти’, *'вилка* ‘вила’, *го'рох* ‘маленькі кульки овечого, козячого і т. ін. посліду’, *коро'лиц'а* ‘кролиця, самка кроля’, *лах'матка* ‘курка з пір'ям на лапах’, *'подрапки* ‘подра’, *шал'ман* ‘клуня’ тощо.

Ознайомившись із фонетичними та лексичними особливостями степового говору переконаємося, що західностепові говірки Середнього Надбужжя становлять частину вказаного говору південно-східного наріччя, хоч і зазнають відчутного впливу сусідніх, у нашому випадку – східноподільських говірок південно-західного діалектного типу, та мають деякі риси, притаманні літературній мові.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в розширенні семантичного простору українських говорів середньонадбузького ареалу.

Література

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія : навч. посіб. / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1980. – 246 с.
2. Березовська Г. Г. Східноподільські говірки в контексті подільського говору / Г. Г. Березовська // Філологічний вісник Уманського держ. пед. ун-ту ім. П. Тичини : зб. наук. праць / Відп. ред. Г. І. Мартинова. – Умань : Візаві, 2012. – Вип. 3. – С. 8–14.
3. Гриценко П. Ю. Степовий говір [Електронний ресурс] / П. Ю. Гриценко // Українська мова. Енциклопедія. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – Режим доступу до документа : <http://litopys.org.ua/ukrmova/um171.htm>
4. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови : навч. посіб. / Ф. Т. Жилко. – К. : Радянська школа, 1955. – 316 с.
5. Прилипко Н. П. Подільський говір [Електронний ресурс] / Н. П. Прилипко // Українська мова : енциклопедія. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – Режим доступу до документа : <http://litopys.org.ua/ukrmova/um180.htm>

6. Романченко А. П. Говірка села Бандурове Гайворонського району Кіровоградської області / А. П. Романченко // Записки з українського мовознавства : зб. наук. праць / Гол. ред. Т. Ю. Ковалевська. – Одеса : «ПолиПринт», 2016. – Вип. 23. – С. 67–74.

Джерела

АУМ – Атлас української мови: у 3 т. – К. : Наук. думка, 1984–2001. – Т. 1–3.

References

1. Bevzenko, S. P. (1980), *Ukrainian dialectology: textbook*, [Ukrajinsjka dialektologhija: navch. posib.], Vyshha shkola, K., 246 p.

2. Berezovsjka, Gh. Gh. (2012), *Eastern Podillian dialects in the context of Podillian dialect*, [Skhidnopodiljsjki ghovirky v konteksti podiljsjkogho ghovoru], Filologhichnyj visnyk Umansjkogho derzh. ped. un-tu im. P. Tychyny: zb. nauk. pracj, vidp. red. Gh. I. Martynova, Vizavi, Umanj, Vyp. 3, pp. 8–14.

3. Ghrycenko, P. Ju. (2000), *Steppe dialect*, [Stepovyj ghovir], *Ukrajinsjka Mova: encyklopedija*, *Ukrajinsjka encyklopedija*, K., [elektronnyj resurs], rezhym dostupu do dokumenta: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um171.htm>

4. Zhylko, F. T. (1955), *Essays on dialectology of the Ukrainian language: textbook*, [Narysy z dialektologhiji ukrajinsjkoji movy: navch. posib.], Radjansjka shkola, K., 316 p.

5. Prylypko, N. P. (2000), *Podillian dialect*, [Podiljsjkyj ghovir], *Ukrajinsjka Mova: encyklopedija*, *Ukrajinsjka encyklopedija*, K., [elektronnyj resurs], rezhym dostupu do dokumenta: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um180.htm>

6. Romanchenko, A. P. (2016), *The dialect of Bandurovo village (Hayvoron distric, Kyrovograd region)*, [Ghovirka sela Bandurove Ghajvoronsjkogho rajonu Kirovoghadsjkoji oblasti], *Zapysky z ukrajinsjkogho movoznavstva: zb. nauk. pracj*, ghol. red. T. Ju. Kovalevsjka, PolyPrynt, Odesa, Vyp. 23, pp. 67–74.

Sources

7. **AUM** – (1984 – 2001), *Atlas of the Ukrainian Language: 3 Vol. set* [Atlas ukraïnskoï movy: u 3 t.], Nauk. dumka, K., Т. 1–3.

Перелік обстежених населених пунктів та їхня нумерація

Кіровоградської обл. Гайворонського р-ну – м. Гайворон (1), с. Бандурове (2), с. Березівка (3), с. Берестяги (4), с. Долинівка (5), с. Жакчик (6), смт Завалля (7), с. Казавчин (8), с. Котовка (9), с. Мощене (10), с. Салькове (11), с. Солгутове (12), с. Соломія (13), с. Таужне (14), с. Ташлик (15), с. Хашувате (16), с. Чемерпіль (17), с. Червоне (18); Ульяновського р-ну – м. Ульяновка (19), с. Богданове (20), с. Великі Трояни (21), с. Вільхове (22), с. Йосипівка (23), с. Кошаро-Олександрівка (24), с. Мечиславка (25), с. Сабатинівка (26), с. Синицівка (27), с. Синьки (28); Голованівського р-ну – с. Люшнівате (29); Вільшанського р-ну – с. Калмазове (30). Миколаївської обл. Первомайського р-ну – м. Первомайськ (31), с. Кінецьпіль (32), смт Підгородна (33), с. Чаусове Друге (34); Арбузинського р-ну – с. Благодатне (35),

с. Зелена Поляна (36); *Кривоозерського р-ну* – смт Криве Озеро (37), с. Бурилове (38), с. Красеньке (39), с. Курячі Лози (40). *Одеської обл. Любашівського р-ну* – смт Любашівка (41), с. Гвоздавка Перша (42), с. Зеленогірське (43), с. Ясенове-2 (44); *Савранського р-ну* – смт Саврань (45), с. Байбузівка (46), с. Вільшанка (47), с. Дубинове (48), с. Йосипівка (49), с. Кам'яне (50), с. Концеба (51), с. Неділкове (52), с. Осички (53), с. Полянецьке (54), с. Слюсареве (55); *Балтського р-ну* – с. Піщана (56), с. Пужайкове (57), с. Ухожани (58), с. Чернече (59). *Вінницької обл. Чечельницького р-ну* – смт Чечельник (60), с. Білий Камінь (61), с. Ольгопіль (62); *Бершадського р-ну* – с. Баланівка (63), с. Бирлівка (64), с. Велика Кириївка (65), с. Джулинка (66), с. Кидрасівка (67), с. Лугова (68), с. Мала Кириївка (69), с. Осіївка (70), с. Поташня (71), с. Ставки (72), с. Устя (73), с. Флорине (74). *Всі аналізовані говірки (ВАГ).*

С. С. Полищук,

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра українського мови*

ХАРАКТЕРИСТИКА ГОВОРОВ СРЕДНЕНАДБУЖСЬКОГО АРЕАЛА

Автор статті характеризує фонетичні та лексико-семантичні особливості східнопоподільських та західностепних говорів, поширених на території Середнього Надбужжя. Черти аналізованих діалектних одиниць проілюстровано прикладами живої мови їх носіїв. Полеві записи здійснено в 74 населених пунктах середнядбужського ареалу протягом 2013–2015 років. Увага зосереджена на сільськогосподарській лексиці.

Ключові слова: лексема, семема, особливість, говір, середнядбужський ареал, Середнє Надбужжя.

S. S. Polishchuk,

*Odesa I. I. Mechnikov National University,
Ukrainian Language Department*

CHARACTERISTIC FEATURES OF THE MIDDLE BUG AREA DIALECTS

Phonetic and vocabulary-semantic features of the Middle Bug area dialects functioning at the border of the South-Western and South-Eastern dialects of the Ukrainian language are described in the article. There are native speech examples to illustrate dialect unit's features.

Records and notes of the dialect speech done in 74 settlements of the Middle Bug area during 2013 – 2016 are the source of the practical material. The examined names and the dialect speech examples are represented by means of the common phonetic transcription for recording the Ukrainian literary and dialect speech (the transcription is presented in the first volume of the Atlas of the Ukrainian Language). The focus of interest is agricultural vocabulary. Lexemes widespread in Middle Bug area dialects are analyzed.

The article expands the empirical base of Ukrainian dialectology, complements the characterization of the Eastern Podilian dialects of the Podillya dialect of the South-western group and the Western Steppe dialects of the Steppe dialect of the South-eastern group of the Ukrainian language.

Key words: lexeme, sememe, feature, dialect, Middle Bug area, Middle Bug.